

διοριστῆς ἐπιδρομῆς). ἐπανεστρέψαν πρὸς τοὺς ἐν Ἀττικῇ συγγενεῖς αὐτῶν, ἐνθα ὀλίγον διατρίψαντες κατέλαβον τελευταίαν τὴν παραλίαν τῆς Ἐλάσσονος Ἀσσίας, διατηρήσαντες ἑκτοτε τὸ κύριον τῆς Ἰωνίας ὄνομα. Διότι οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τοὺς χρόνους τούτους δὲν μετεχειρίσθησαν πλέον τὸ ὄνομα, εἰ καὶ παρ' αὐτοῖς γεννηθέν· ἀλλὰ μάλιστα ἠτχύνοντο τρόπον τινὰ ἐπ' αὐτῷ, ὡς φρονεῖ ὁ Ἡρόδοτος (23), θεωροῦντες, νομίζω, ἀνάξιον ἔθνος ἰθαγενοῦς, τοσοῦτον ἐπὶ τῇ αὐτογθορίᾳ αὐτοῦ καὶ εὐγενείᾳ καυχωμένου τὸ εἶναι κοινὸν ὄνομα μετὰ λαοῦ ἐπὶ πλείους καὶ πολλὸν χρόνον πλαυηθέντος. Ἀπίθανον λοιπὸν νομίζω τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι ἡ μὲν Ἀττικὴ διὰ βίας κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἰώνων (ἢ μᾶλλον Ἑλλήνων, διότι τὸ ὄνομα ἐκεῖνὸ ἀγνωστον ἦν πρὸ τῆς τούτων μετὰ τῶν ἀρχαίων Ἀττικῶν ἐπιμιξίας) οἱ δὲ παλαιοὶ αὐτῆς κάτοικοι ἐγέναντο φόρου ὑποτελεῖς τούτων ὅθεν δῆθεν καὶ τῶν *Τελειότων* ἡ φυλὴ οὕτως ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ *τελεῖν*. Θέλουσι μάλιστα ὅτι ἡ δυναστεία αὕτη τοῦ νικηστῆτος λαοῦ διέμεινε μέχρι τῆς τοῦ Σόλωνος νομοθεσίας (24). Ἀλλ' ἂν οὗτοι λέγωσιν ἀληθῆ, λίαν ἄπορον, πῶς οὐδεμία παρ' οὐδενὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνεία τοῦ πράγματος εὐρίσκεται· πῶς οὐδεὶς αὐτῶν οὐδ' ὑπενόησεν ὅτι διετηρήθη ἱχνος τι ἐκ τοιαύτης τῶν ἰθαγενῶν ὑποδουλώσεως καὶ τῶν ἐπὶ πλείους δυναστείας· διότι εἰ μὲν αὕτη τῶν πραγμάτων ἡ κατάστασις μέχρι Σόλωνος διήρκεσε, νομίζω ἀδύνατον ἢ παρὰ τοῖς μετέπειτα μνεία αὐτῆς τοσοῦτον νὰ διαφθαρῇ καὶ νὰ ἀφανισθῇ. Πρὸς δὲ τούτοις πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν καὶ τὸ ἑξῆς, ὅτι ἡ παλαιὰ τῶν Ἐρεχθιδῶν γενεὰ τῆς βασιλείας τὴν κυριότητα, τὴν ὁποίαν πρὸ τῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπιμιξίας εἶχε, καὶ μετὰ ταῦτα διατήρησε μέχρι Μελάνθου τοῦ Μεσσηνίου (25), ἐν ᾧ οὐδεμία ἀμφι-

ωνα, καὶ ὅτι ἐκεῖνοι ἀπὸ τούτου Ἴωνες ἐκλήθησαν· ἀλλ' εἰς ποῖαν περίστασιν, κατὰ ποῖαν ἐποχὴν συνέβη τοῦτο, δὲν προσδιορίζει· ὁ δὲ Στράβων δὲν λέγει ὅτι οἱ Ἴωνες ἀνεκλήθησαν κατὰ τὸν πρὸς τοὺς Ἑλευσίνους πόλεμον ἐκ τῆς Αἰγιαλείας, ἀλλ' ὅτι μετὰ τὴν εὐτυχῆ ἐκδοσιν τοῦ πολέμου τούτου ἀποκίᾳ ἐστάλη ἐκ τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν Αἰγιαλίαν διὰ τὸν πλεονάσαντα πληθυσμὸν· ὁ δὲ Πausanias διηγείται ὅτι ὁ Ἴων ἐκ τῆς Αἰγιαλείας εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπανελθὼν τὸν βίον ἐτελεύτησεν, ἀλλὰ δὲν λέγει ὅτι κατὰ ταῦτον τὸν χρόνον οἱ Ἀττικοὶ ἔλαβον τὸ τῶν Ἰώνων ὄνομα, οὐδ' ὅτι ὑπὸ τῶν Ἰώνων ὑπετάγησαν.

(23) Δ, 1, 3.

(24) Νομίζουσιν ὅτι ἐπιδοκιμάζεται ἡ τοιαύτη γνώμη ὑπὸ τοῦ ἐν Σόλ. 13 χωρίου τοῦ Πλουτάρχου. ἔνθα οὗτοι τῶν Ἑλλήνων ἢ εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπιδρομῇ, οὔτε τῶν φυλῶν περιγραφὴ καὶ ὀνόματα οὐδ' ἐν ἀπλάτῃ λέξεσιν ἀναφέρονται. Λέγεται ὅτι οἱ πέντες ἐπὶ Σόλωνος ἦσαν ὑποτεταγμένοι τοῖς πλουσίοις· ἡ γὰρ, λέγει, ἐγεώργουν ἐκείνοις, ἔσται τῶν γενομένων τελούντες, ἡ χοῖα λαμβάνοντες ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἀγῶγμοι τοῖς δανείζουσιν ἦσαν κ. τ. λ. Ἀλλὰ τί κοινὸν ἔχει τοῦτο πρὸς τοὺς Ἑλλήνας καὶ Ἴωνας; τί πρὸς τὴν τῶν φυλῶν διάταξιν καὶ σχέσιν;

(25) Καὶ αὐτοὶ οἱ λέγοντες ὅτι ὁ Σόλων καὶ ὁ Ἴων ἐβασίλευσαν ἐν τῇ Ἀττικῇ δὲν διαχωρίζονται οὔτε ὅτι διὰ βίας ἐγένεον οὗτοι κάτοχοι τῆς βασιλείας, οὔτε ὅτι οἱ Ἐρεχθίδαι ἐν τῷ ὑστερῶν χρόνῳ ἀπεκλείσθησαν αὐτῆς. Ἴδε Ἑὐνιον εἰς Ἀπολλόδ. σελ. 310. Οἱ πλείστοι ὁμῶς δὲν ἀναγνωρίζουσιν ὡς βασιλεῖς τὸν Σόλωνα καὶ τὸν Ἴωνα.

βολία ὅτι οἱ Ἕλληνες, ἂν, διὰ βίας καταλαβόντες τὴν Ἀττικὴν, ὑπέτασσον ἑαυτοῖς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους, ἔμελλον καὶ τὴν βασιλείαν τοῖς πρότερον βασιλεῖς ἐκβαλόντες τῆς ἀρχῆς, εἰς τὸ ἑαυτῶν ἔθνος νὰ μεταβιβάσωσιν.

I. Π.

(Ἐπεται συνέχεια.)

## ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν  
τῆς ἀρχαιότητος χρόνων.

—α—

### Α'. Πολιτικοὶ θεσμοί.

Τὴν ἐκβέσιν ταύτην περὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς πρώτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ χρόνους, ἀρνούμεθα πρὸ πάντων ἀπὸ τῶν διδύμων ἐκείνων ἔργων, τὰ ὅποια φέρουσι τὸ ἀθάνατον τοῦ Ὀμήρου ὄνομα, καὶ ἀποτελοῦσι τὰ λαμπρότερα κειμήλια τῆς νεοζούτης καὶ στίλβουσας ὑπὸ χάριτος καὶ κάλλους Ἑλληνικῆς εὐφυΐας. Τὰ ὑμνηθέντα παρὰ τοῦ ἀριστοτέχνου τούτου πρόσωπα καὶ γεγονότα δὲν δύνανται βεβαίως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔχοντα ἱστορικὴν ἀξίαν, ἀλλ' ἡ γενομένη παρ' αὐτοῦ περιγραφή τῆς κοινωνίας, τῶν ἡθῶν, τῶν δοξασιῶν, δὲν εἰσπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς μυθικὴ, οὐδ' ὡς παραστήσασα κατάστασιν πραγμάτων ὅλως ἀλλοτρίαν τῶν ἀκροατῶν τοῦ θαυμασίου ἐκείνου ἔπους. Ἄν ἡ περιγραφή αὐτοῦ δὲν ἐξεικονίζεν ἰδέας, καὶ κοινωνικὰς σχέσεις, καὶ αἰσθήματα οἰκεῖα εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, ἤτελε βεβαίως φανῇ εἰς αὐτοὺς ἀκατάληπτος καὶ ἀδιάφορος· ὁ ποιητὴς μεγαλύνει καὶ καλλύνει πολλάκις τὰ ἀντικείμενα περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ, ἀλλ' ὅτι ἀναπλάττει ἰδανικὸν κόσμον, εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ παραδεχθῶμεν. Ὅχι, ὁ Ὀμηρικὸς κόσμος δὲν εἶναι ὅλως φαντασιώδης. Αὐτὴ τοῦ θαυματοποιοῦ ἐκείνου ἡ μαγικὴ ῥάδιος δὲν ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ εἰς τὸ εἶναι ἐκ τοῦ μηδενὸς τὸν ἐξαισίον τοῦτον βίον· ἀλλ' εἶναι κόσμος ποιητικὸς ἅμα καὶ πραγματικὸς· ποιητικὸς μὲν ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα, πραγματικὸς δὲ ὡς πρὸς τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς, ὡς πρὸς τὰ ἠθικά καὶ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, ὡς πρὸς τὸ μέτρον τῶν γνώσεων καὶ τῶν τεχνῶν.

Λέγοντες ὁμῶς ὅτι παρίστηται τὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ κοινωνικὴν κατάστασιν, δὲν ἐννοοῦμεν νὰ περιζώσωμεν τὴν ζωγραφίαν ταύτην ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἐνάτης π. Χ. ἑκατονταετ., καθ' ἣν ὑποθέτομεν ποιηθεῖσας τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν. Ὅστις



γνωρίζει πόσον βραδεία είναι ἡ ἐπίδοσις τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ νεαρᾷ αὐτοῦ ἡλικίᾳ, καὶ πόσον ἀνεπαίσθητος είναι ἡ ἐπιγινωμένη τότε ἀλλοίωσις αὐτοῦ, θέλει συνομολογήσῃ, ὅτι οἱ ὑπὸ τῆς Ὀμηρικῆς γραφίδος καλλιτεχνηθέντες χαρακτῆρες, δύναται, καθόλου θεωρούμενοι, νὰ λογισθῶσιν ὡς ἐφαρμοζόμενοι εἰς πολλὰς καὶ προηγουμένας καὶ ἐπομένας ἐκατονταετηρίδας. Ἀλλὰ· μέχρι τίνος ἀρὰ γε ἐποχῆς ἀνατρέχει ἡ κοινωνικὴ αὕτη κατάστασις; Ἀναμφισβότως δὲν θέλομεν ἀναδιᾶσαι αὐτὴν μέχρι τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος οἰκητόρων, μέχρι τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν καλοῦσι συνήθως Πελασγικὴν. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς παρενέβησαν δύο γεγονότα, ἐπαγαγόντα ἀναγκαίως μεγάλην πραγμάτων ἀλλοίωσιν· πρῶτον, χρόνος μακρὸς, καὶ τοῖς μὴ δυνάμενος νὰ καταμετρηθῇ· δεύτερον, ἑτέρα κυριαρχία. Ἡ Ὀμηρικὴ ἀρα κοινωνία είναι, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἡ Ἀχαικὴ, ἡ ἡρωϊκὴ κοινωνία ἣτις ὁμως πάλιν δὲν είναι ὅλως ἀσχετος πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν αὐτῆς, τὴν Πελασγικὴν.

Ναὶ μὲν αἱ περὶ τῆς Πελασγικῆς ἐποχῆς σωζόμεναι ὀλίγαι παραδόσεις ὑποδεικνύουσιν ὅτι αὕτη εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἱερατικὸν τῆς Ἀνατολῆς βίον· ἐξάγεται δὲ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀπὸ τε τὸν κολοσσιαῖον χαρακτῆρα τῶν Πελασγικῶν ἔργων καὶ οἰκοδομημάτων, καὶ ἀπὸ τὰ ἀμυδρὰ ἴχνη τῆς εἰς βίους διαιρέσεως, ὅσα, ὑποφαινόμενα εἰς τὸ πρωϊνὸν λυκαυγὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, θεωροῦνται ὡς αἱ τελευταῖαι σκιαὶ τῆς Πελασγικῆς ἐκείνης νυκτός. Ἀλλὰ τὰ μὲν οἰκοδομήματα ἐμφαίνουσι ῥοπὴν προοδευτικὴν παντάπασιν ἀλλοτριάν τῆς Ἀσιατικῆς ἀκινήσιας, προσδετούτοις, πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀπήτησαν μὲν ἐργασίαν πολύμοχθον, μάλιστα δὲ οἱ τεράστιοι ὑπόγειοι τῆς Κωπαίδος ὄχετοί, δηλοῦσιν ὁμως συγχρόνως πνεῦμα κοινῆς ὠφελείας, ὅλως ἀντίθετον τῆς κενοδοξίας, ἣτις ἤγειρε τὰς πυραμίδας καὶ τοὺς ἐγκολαπτοὺς τάφους τῆς Αἰγύπτου.

Ἀνάλογόν τι συνέβη καὶ περὶ τὴν εἰς βίους διαίρεσιν. Ἡ εἰς τέσσαρας τάξεις διαίρεσις τῶν παναρχαίων κατοίκων τοῦ Ἀττικῆς δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχουσα ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν εἰς βίους διαίρεσιν· διότι καὶ ἡ εἰς τὰς τέξεις διαίρεσις, ἣν βλέπομεν εἰς Σπάρτην, ἂν καὶ ἐπικρατήσῃ πολὺ μετὰ τὴν καθόδον τῶν Ἡρακλειδῶν, εἰς ἐποχὴν, δηλαδὴ, πολὺ μεταγενεστέραν τῆς Πελασγικῆς, ἐλήφθη ὁμως ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς· ἀλλ' ἀπὸ τῶν θεσμῶν τούτων προέκυψαν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτεύματα ὅλως διάφορα τῶν ἀνατολικῶν. Ἡ δὲ ἡρωϊκὴ ἐποχὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταβατικὴ τις ἀπὸ τῆς Πελασγικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν περίοδον, καθ' ἣν σώζονται μὲν εἰς ἴχνη τοῦ ἀνατολικοῦ βίου, ἀναφαίνονται δὲ ἤδη διαθέσεις, ῥοπαὶ καὶ ἔξεις, προαναγγέλλουσαι ἅπαντα τὸν μέλλοντα εὐρωπαϊκὸν βίον.

Οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ τῆς ἡρωϊκῆς περιόδου δὲν ὑπῆρξαν καρπὸς τῶν σκέψεων σοφῶν νομοθετῶν, ἀλλ' ἀπὸ φυσικῶν ἀφορμῶν αὐτομάτως παρήχθησαν. Ἄν οἱ γενικοὶ αὐτῶν χαρακτῆρες φαίνονται ὁμοιάζοντες

μέχρι τινὸς ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, αἷτιον είναι ὅτι ὑπῆρξαν προϊόν ὁμοίων μέχρι τινὸς περιστάσεων. Ἐν γένει ἡ κοινωνία φαίνεται διηρημένη εἰς δύο ἀντιθέτους τάξεις, τοὺς ὅλως ἐλευθέρους ἀνθρώπους ἀφ' ἑνὸς καὶ τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑποτελεῖς ἀφ' ἑτέρου. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὑποδιηροῦντο, πρῶτον, εἰς θητάς, οἵτινες ἦσαν ἥτοι ἐλεύθεροι μὲν, ἀλλὰ τοσοῦτον πένητες, ὥστε ἠναγκάζοντο νὰ καλλιεργῶσι τὰς γαίας τῶν εὐπορωτέρων, τούτου δὲ ἕνεκα, ὡς θέλομεν ἰδ. Ἐ, μικρὸν διέφερον τῶν κυρίως δούλων (Ὀδυσσ. Δ. 614. Σ. 356, Ἰλιάδος Φ. 444) ἢ δουλοπάροικοι, δηλαδὴ προσηρτημένοι εἰς τὴν γῆν, τῆς ὁποίας πάλαι ποτὲ ἦσαν κύριοι, καὶ δυνάμενοι νὰ ἐξωσθῶσιν ἀπὸ αὐτῆς κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν νέων δεσποτῶν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Δρύορες, ἔθνος Πελασγικόν, οἵτινες καταβλήθέντες κατὰ τὸν μῦθον ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἀφιερώθησαν εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα, τοῦ ὁποίου καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων διετέλουν ὑπήκοοι, ἐπικαλούμενοι Κραυγαλλίδαι· τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ τοῦ Μενελάου ὑπήκοοι, διότι οὗτος προτείνων νὰ παραχωρήτῃ εἰς τὸν Ὀδυσσεᾶ καὶ εἰς τοὺς συντρόφους του μίαν τῶν πόλεων αὐτοῦ, ἐπιφέρει, ὅτι θέλει ἐξαλαπάξει ἅπαντας τοὺς προηγουμένους οἰκήτορας (Ὀδ. Δ. 176). Τὸ δὲ μέγα πλῆθος τῶν ὑποτελῶν συνεπληροῦτο, δεύτερον, ἀπὸ τοὺς δμῶας, δραστήρας, ἀνδράποδα, ἀμφιπόλους ἢ τοις ἰδίως δούλους, αἰχμαλωτευθέντας (Ὀδυσσ. Α. 398) ἢ ἀγορασθέντας (Ὀδ. Α. 430 καὶ Ο. 483), χρησιμεύοντας δὲ εἰς τὴν οἰκιακὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὴν γεωργίαν.

Τὸ σύνολον τῶν ὅλως ἐλευθέρων ἀνδρῶν ὑποδιηρεῖτο πάλιν εἰς δύο τάξεις οὐσιωδῶς διακρινομένας ἀπ' ἀλλήλων, τοὺς ἡγεμόνας, καὶ τὸν πολὺν δῆμον, ἢ, καθὼς λέγει ὁ Ὀμηρος, τοὺς λαοὺς. Περὶ τοῦ πολλοῦ τούτου δήμου, καὶ τῶν θητῶν, καὶ τῶν ἰδίως δούλων, θέλομεν ὁμιλήτῃ κατόπιν. Οἱ δὲ ἡγεμόνες φέρουσι διάφορα ἐπώνυμα, ἐμφαίνοντα τὸ ἀνώτερον αὐτῶν ἀξίωμα· καὶ ἐπικαλοῦνται ἄριστοι, ὑριστῆες, βασιλεῖς, ἀνακτεῖς, μέδορες, ἡγήτορες, βουλευφόροι, δικασπόλοι, γέροντες (Ὀδυσσ. Ζ. 34. Ἰλ. Β. 188. Ι. 570. Σ. 503, Κ. 195)· διότι ἡ τελευταία αὕτη λέξις ἐσθμαίνειν ἔκτοτε, ὅχι τὸν καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερον, ἀλλὰ τὸν περιβεβλημένον τὸ τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἀρχοντος ἀξίωμα, οἷον καὶ παρ' ἄλλοις πολλοῖς ἔθνεσιν *major, starosta, seigneur, ancien, alderman* καὶ καθ' ἑξῆς. Τὸ οὐσιωδὲς προσὸν τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν πρώτην ταύτην τάξιν, ἦτον ἡ ἐκ θεῶν γενεαλογία, διότι πᾶσα ἡγεμονικὴ οἰκία εἰς θεοὺς ἀνῆγε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἐπιφανὴς αὕτη καταγωγὴ, ἀνεδείκνυε μὲν σεβαστοὺς εἰς τὸ πλῆθος τοὺς μεγιστάνας ἐκείνους, τάχιστα ὁμως ἤθελε λησμονηθῇ ἢ παρὰγνωρισθῇ, εἰς δὲν προσερίδeto εἰς πλεονεκτήματα προσωπικά. Σῶμα εὐρωστον, ἀνάστημα ὑψηλόν, σχῆμα μεγαλοπρεπές, ὄμμα τορὸν, φωνὴ λαμπρά, καὶ μάλιστα αἱ ἀπὸ τούτων τῶν φυσικῶν πλεονεκτημάτων ἐξαρτώμεναι ἀρεταί, ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις δεξιότης, ἡ ἐν ταῖς ἀτυχίαις καρτερία, ἡ περιφρόνησις τοῦ



κινδύνου, ὁ ἔρος τῶν ἐνδόξων ἐπιχειρήσεων, διέκρινον τὸν νόμιμον ἡγεμόνα ἀπὸ τοῦ εὐτελοῦς τῶν θνητῶν ὄχλου. Ἡ περὶ τὰ βουλευματα σύνεσις, τὸ τοῦ πνεύματος πολυμήχανον, καὶ ἡ περὶ τὸ λέγειν εὐχέρεια ἐτιμῶντο μὲν οὐ μικρὸν, ἀλλὰ δὲν ἦσαν μόνον ἱκανὰ νὰ περιποιήσωσιν εἰς τοὺς ἀρίστους τὸ κοινὸν σέβας. Πολὺ πλείονα χρεῖαν εἶχον οὗτοι περιουσίας μεγάλης, ἵνα ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς πολυαριθμούς ἐκείνας ἐπιχειρήσεις, ἐν αἷς διέπρεπεν ἡ ἀνδρεία αὐτῶν. Πᾶσα δὲ εὐτυχὴς ἐκστρατεία ἤρξανε συνήθως καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν καὶ τὸν πλοῦτον. Ἄνδ' ὁ βραχίων ἐνός καὶ μόνου ἡγεμόνος πολλάκις ἐπὶ εἰς τὴν κρίσιν τῆς μάχης, ἡ ἔτρεπεν εἰς φυγὴν ὁλόκληρον στρατὸν, τὰ τοιαῦτα κατωρθοῦντο οὐ μόνον διὰ θαυμαστῆς ἀνδρείας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀγαθότητος τῆς πανοπλίας, καὶ τῆς ταχύτητος τῶν ἱππῶν, οἵτινες, βαγδαίως φέροντες τὸ ἄρμα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἐδόξαζον καὶ ἔσωζον τὸν ἄνδρα πρὸ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Ἡ μοναρχία ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ὁ πρῶτος κυβερνητικὸς τύπος τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέδιδε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἐλευθέραν τοῦ λαοῦ ἐκλογὴν, ἀλλ' ἱστορικῶν περὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰδήσεων ὅπως στερούμεθα, οὐδ' εὐρίσκωμεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἔχνη τῆς διακρίσεως, ἥτις λέγεται ἐπικρατήσασα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Γερμανοῖς, μεταξὺ βασιλέων ἐκλεχθέντων ἕνεκα περιφανοῦς καταγωγῆς, καὶ βασιλέων χειροτονηθέντων ἐπὶ τῇ ἀνδρίᾳ αὐτῶν. Ἐν Ἑλλάδι παρὰ τῷ αὐτῷ ἀνδρὶ ἔπρεπε νὰ συντρέξωσιν ἀμφοτέρω τὰ προτερήματα ταῦτα, δι' ὧν ὁ βασιλεὺς διεκρίνετο τοσοῦτον τῶν ἀρίστων, ὅσον οἱ ἄριστοι πάλιν τοῦ λοιποῦ ὄχλου. Ὁ μὲν ἀρχικὸς τῆς κυβερνήσεως τύπος παρήχθη πιθανώτατα ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ τύπου, συνδυασθέντος μὲ τὸν μάχιμον καὶ ριψοκίνδυνον χαρακτῆρα τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Ὁ δῆμος ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἦτο σχεδὸν ἀδιαλείπτως ἐνοπλος, ἀρα τὰ ἔργα τοῦ ἡγεμόνος ἀπέσπασαν φυσικῶς τὸν λόγον διαρκῆ. Ἴσως βασιλεῖοι τινες οἱ καὶ ἰδρῦθησαν ἐνίοτε ὑπὸ πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν ξένων, ἀλλ' οἱ πλείστοι προσελήσαντο, πιθανώτατα, ἀνεπαισβήτως καὶ κατὰ μικρὸν, τὸ ὄνομα αὐτῶν καὶ τὸ κράτος. Ἀπὸ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ὅμηρος μνημονεύει διαιρέσεων τινῶν τοῦ ἔθνους, φαίνεται ὅτι αἱ διαιρέσεις αὗται ἦσαν στοιχειῶς συστατικὰ ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν κοινωνιῶν. Ὁ Νέστωρ συμβουλεύει τὸν Ἀγαμέμνονα (Ἰλ. Β. 362) νὰ κατατάξῃ τοὺς ἄνδρας αὐτοῦ κατὰ φύλα καὶ φράτρας, ἵνα ἡ φράτρα ἀρήγῃ τῇ φράτρᾳ καὶ τὰ φύλα τοῖς φύλοις. Ὁ πολεμιστὴς ὁ μὴ περιλαμβανόμενος εἰς μίαν τῶν ὑποδιαιρέσεων τούτων θεωρεῖται ὡς ἀφράτωρ, ἀθέμιστος, ἀνέστιος. Ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς αἱ φυλαὶ αὗται καὶ φράτραι ἦσαν πιθανώτατα ὁμάδες φυσικαὶ μᾶλλον ἢ πολιτικαί, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχηγοὶ ἐκυβέρνηον πατριαρχικῶς ἅπαντα τὰ μέλη αἱ δημοτελεῖς θυσίαι, αἵτινες κατὰ τὸς ἀπωτάτους καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἦσαν ὁ κύριος τῶν ὁμάδων αὐτῶν δεσμός, ἐτελοῦντο

πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ προϊσταμένου τῆς κυριωτάτης οἰκογενείας, καὶ τὰ ἱερατικὰ αὐτὰ καθήκοντα ὑπῆρξαν, ὡς φαίνεται, ἐν τῶν ἀρχαιοτέρων (Ὀδ. Γ) καὶ βεβαίως τῶν διαρκεστέρων τῆς βασιλείας προνομίων ὁ δ' ἐπιτελῶν αὐτὰ ἀνὴρ προσελάμβανε, περιστάσεως δοθείσης, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἡγεμονίας ἔργα. Ἀλλὰ τὰ αἷτια τὰ ἀναδείξαντα προεξάρχουσιν ἰδίαν τινα οἰκογενεῖαν ἐν ἐκάστη φυλῇ, καὶ ἔπειτα ἐν τῇ ὅλῃ πολιτείᾳ, ὅσάκις πολλαὶ φυλαὶ ἐπήγνυτο εἰς σῶμα ἓν, ὑπῆρξαν ἀναμφιδόλως ποικιλωτάτα, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ ἱχνηλατηθῶσιν ἱστορικῶς.

Τὰ δὲ δίκαια καὶ καθήκοντα τῆς ἡρωϊκῆς βασιλείας εἶναι ἀσφαλέστερον ὅπως οὖν γνωστὰ, ἢ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει (Γ. 10. 1) ὅτι κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους ὁ βασιλεὺς ἦτο στρατηγός, δικαστής, καὶ τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς κύριος. Πρόδηλον δὲ ὅτι μάλιστα ἴσχυεν ἀπὸ τῆς στρατηγίας ἐὰν τὸ κράτος αὐτοῦ ἦτο μικρὸν ἐν εἰρήνῃ, ἢ ὑποταγῇ, ἢν ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπαιτῇ ἐν πολέμῳ, καὶ τὸ ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων κλέος συνετέλουν ἀδιαλείπτως εἰς ἐπίβρωσιν τοῦ κράτους ἐκείνου. Ἐπὶ τῆς διανομῆς τῶν λαφύρων αὐτὸς ἐλάμβανε, πρὸ ὅλων τῶν ἄλλων, τὰ πρωτόλεια καὶ τὰ ἀκροθίνια τῆς λείας. Ἐνῆκα τῶν θρησκευτικῶν ἔργων, τὰ ὅποια οἱ βασιλεῖς ἐπετέλουν ὑπὲρ τοῦ δήμου, περιεβάλλοντο μὲν ἱερὸν τινα χαρακτῆρα, ἀλλὰ δὲν ἤρξανεν ἡ πραγματικὴ αὐτῶν ἐξουσία. Οὐδ' ἀπὸ τῶν δικαστικῶν καθηκόντων προσελάμβανον ἀξιολογόν τινα ἰσχύον. Διότι πολλὰ μὲν θρυλοῦνται περὶ Μίνως καὶ Ῥαδαμάνθυος, ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ὁμοῦ καὶ τοῦ Ἡσιόδου συναγεται, ὅτι σπανίως ὁ βασιλεὺς ἔκρινε μόνος τὰς δίκας, καὶ ὅτι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἱ ἄριστοι, οἱ γέροντες ἀπεφάσιζον περὶ τῶν δικαστικῶν διενέξεων, καὶ πάντοτε ἐν τῷ μέσῳ τῆς συνηγμένης ἀγορᾶς. Εἰς ἐν τῶν κώλων τοῦ σάκου, τὸ ὅποιον ὁ Ἡσίοδος κατεσκεύασε διὰ τὸν Ἀχιλλέα, εἰκονίζονται τὰ καθέκαστα μιᾶς τοιαύτης δικαστικῆς συνεδριάσεως (Ἰλ. Σ. 497—510). Ἡ ἀγορὰ βριθεῖ πλήθους περιέρχον καὶ συγκεκινημένου, δύο δὲ ἐρίζουσιν ἄνδρες περὶ τῆς χρηματικῆς ποινῆς τῆς ὀρεῖλαμένης, ἕνεκα πρᾶχθέντος φόνου· καὶ ὁ μὲν βεβαίως, ὁ δὲ ἀρνεῖται ὅτι ἡ χρηματικὴ ποινὴ ἐπληρώθη ἤδη· ἀμφοτέρω δὲ ἐπιζητοῦσι τὴν δικαστικὴν τῆς διαφορᾶς λύσιν· οἱ γέροντες κάθονται ἐπὶ λίθων ξεστῶν, ἐν ἱερῷ κύκλῳ ἐνώπιον αὐτῶν κεῖνται δύο τάλαντα, τὰ ὅποια βέλουν δοθῇ εἰς ἐκεῖνον ὅστις θεωρητῇ ἔχων δίκαιον· οἱ κήρυκες συστέλλουσι διὰ τῶν σκήπτρων αὐτῶν τὴν ὑπὸ τοῦ πλήθους ἐκφραζομένην ζήτησιν ὑπὲρ τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιδίκων συμπάθειαν, καὶ καθιστῶσιν οὕτω δυνατὴν τὴν ἐναλλάξ ἀκρόασιν ἀμφοτέρων.

Ἡ περιεργωτάτη αὕτη εἰκὼν συμπίπτει πληρέστατα μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου διὰ βραχέων ἀναφερόμενα περὶ τῆς συμβάσεως μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πέρσου δίκης. Οἱ δύο ἀδελφοὶ φιλονεικήσαντες περὶ τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ὑπέσταντο τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἡγητόρων τῆς



ἀγορᾶς. Ἄλλ' ὁ Πέρσης, δωροδοκήσας τούτους, ἔλαβε, δι' ἀποφάσεως ἀδίκου, τὴν ὅλην κληρονομίαν (Ψοῖδ., ἔργα καὶ ἡμέραι, 37). Τοῦτο τοῦλάχιστον λέγει ὁ Ψοῖδος ἐν τῇ πικρίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ, προτρέπων θερμῶς τὸν ἀδελφόν του νὰ μὴ σπαταλᾷ τὸν διὰ τὴν ἐργασίαν ἀναγκαῖον καὶ πολυτίμον καιρὸν εἰς τὴν ματαιὰν ἐνασχόλησιν τοῦ νὰ χρησιμεύῃ ὡς μάρτυς ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ ἄλλας ὑπηρεσίας νὰ παρέχῃ εἰς τοὺς δικαζομένους, τὰ ὅποια, ἐπιφέρει, δὲν δύναται νὰ πράττῃ εἰμὴ ὅστις ἔχει πῶς νὰ ζήσῃ δι' ὅλον τὸ ἔτος (ἔργα καὶ ἡμέραι 27—33). Πολλάκις δ' ἐπαναλαμβάνει τὰ παράπονά του περὶ τοιούτων ἀδίκων καὶ διὰ δωροδοκίας γινομένων ἀκροάσεων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς τὴν δεινότεραν τῶν συμφορῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐπικαλούμενος καὶ προσδοκῶν, ἕνεκα αὐτῶν, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Διός. Καὶ ὁ Ὅμηρος δὲ ἀποδίδει τὴν φοβεράν δριμύτητα τῶν μετοπωρικῶν τρικυμιῶν εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Διὸς κατὰ τῶν δικαστῶν, οἵτινες ἀτιμάζουσι τὴν ἀγορὰν διὰ τῶν ἀσεδῶν αὐτῶν κρίσεων (Ψοῖδου ἔργα καὶ ἡμέραι 250—263. Ὅμ. Ἰλιάς. II. 387).

Ἄλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ κύριον ἡμῶν ἀντικείμενον, παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς ἀμφοτέρω τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα ὁ βασιλεὺς παντάπασιν δὲν παρίσταται, ὥστε, ἐπαναλαμβάνομεν, ἡ δικαστικὴ αὐτοῦ ἐξουσία φαίνεται μικροῦ λόγου ἄξια. Ἀπεριόριστος δὲ δὲν ἦτο οὐδὲ εἰς τὴν ἄλλην κυδέρνησιν, ὡς ἠθέλητε νὰ παραστήτῃ αὐτὸν ὁ σοφὸς Γρότιος (Σελ. 417 τοῦ 1ου Τόμου τῆς Γερμανικῆς μεταφράσεως) παντάπασιν ἐξουτελιζῶν τὸ κράτος τῆς τε βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς. Οἱ ἡγήτορες, ἡ ἀνακτες, ἡ ἡγεμόνες συγκροτοῦσι τὴν βουλήν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ὅμηρος παρίστησιν ἐν τῇ βουλῇ ταύτῃ τὸν Νέστορα, ἐκφράζοντα πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα τὴν γνώμην αὐτοῦ μετὰ πλείστης αἰδημασύνης καὶ εὐλαθείας, ἵνα κρίνῃ ὁ ἀναξ ἀνδρῶν ἐὰν πρέπει νὰ παραδεχθῇ ἢ ὀχι τὴν γνώμην (Ἰλ. I. 95—101). Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως ὅτι ἡ συναδρίασις αὕτη ἐγένετο ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ ὅτι προεδρεύετο ὑπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀπέδιδε τὴν ὅλως ἐξαιρετικὴν θέσιν ἡγεμόνος συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ἡ βουλή συγκαλεῖται καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιστάσεων μαρτυρεῖ, ὅτι, ἐν καιρῷ εἰρήνης, προεδρευομένη ὑπὸ βασιλέων ἐχόντων πολὺ μικροτέραν τοῦ Ἀγαμέμνονος δύναμιν, δὲν ἦτο βεβαίως, ὡς λέγει ὁ Γρότιος, (Σελ. 411) ἀπλὴ γέφυρα πρὸς τὴν εἰς τὸν δῆμον διαζίδασιν τῶν βουλευμάτων τοῦ βασιλέως.

Ὁ Ἀλκίνοος παρίσταται ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ (Θ. 390) ὡς ὁ βασιλεὺς ὅλων τῶν Φαιάκων, ἀλλὰ μόνον ὡς εἰς τῶν τρισκαίδεκα ἡγετῶρων οἵτινες ἅπαντες φέρουσι τὸ αὐτὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα. Ομιλεῖ δὲ περὶ ἑαυτοῦ ὡς προϊσταμένου τῶν ἰσῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οὐχὶ ὡς ἀνῆκοντος εἰς ἀνωτέραν τινα τάξιν. Εἰς τὴν Ἰθάκην, ἂν καὶ εἰς μόνος ὑπῆρχεν ἀνεγνωρισμένος βασιλεὺς, τινὲς καὶ τῶν ἄλλων ἡγετῶρων ἔφερον τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα. Χηρεύσαντος δὲ τοῦ θρόνου ἠδύναντο καὶ λάθωσι τὸ ὑπέρτατον

ἀξίωμα. Τὰ παραδείγματα ταῦτα εἰκονίζουσι πιθανώτατα τὴν συνήθη τῶν βασιλέων πρὸς τοὺς ἀρίστους σχέσιν. Ἄλλ' ἂν, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ ὅλων τούτων, ἡ βασιλεία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μικρὰν παρεῖχε δύναμιν εἰς τὸν περιεβέβλημενον τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, περιεποίει ὅμως οὐδὲν ἦττον εἰς αὐτὸν πλεονεκτήματά τινα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀνὴρ σταθερὸς καὶ ἐπιτήδειος ἠδύνατο νὰ ὠφελῇ μὲγάλως. Ἐμνημονεύσαμεν ἤδη τινῶν ἐκ τῶν πλεονεκτημάτων τούτων, ὑπῆρχον καὶ ἕτερα ὀλιγώτερον μὲν ἴσως λαμπρά, ἀλλὰ θετικώτερα καὶ ἀσφαλέστερα. Τὸ κυριώτατον ἦτο τὸ τέμενος (Ἰλιάδ. B, 194. κ. ἐπ. I, 574 καὶ ἐπ. M. 310 καὶ ἐπ.), ἦτοι μέγα γῆς κτῆμα, τὸ ὁποῖον, δωρηθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἔθνους, φαίνεται προσηρτημένον εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς βασιλείας, καὶ οὐχὶ γινόμενον ποτε κτῆμα ἰδιαίτερον τοῦ βασιλέως. Ἄν ὁ Τηλέμαχος νέμεται τὰ τεμένη τοῦ Ὀδυσσεύς μετὰ τῶν ἄλλων τοῦ στέμματος δικίων, ἀπειλεῖται ὅμως ὅτι θέλει ἀποβάλλει αὐτὰ, ἐὰν δὲν διαδεχθῇ τὸν πατέρα αὐτοῦ (Ὀδ. A. 185). Ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ Εὐρύμαχος, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν ἐξώσῃ τοῦ θρόνου, ἀποφαινεται ὅτι οὐδεὶς ἔλπει νὰ τὸν στερήσῃ τῶν πατρικῶν κτημάτων (Ὀδ. A. 402). Τὰ δῶρα (γέρατα, δωτίναι, δῶρα, ἐμίστες κτλ. Ὀδ. II. 150. Ἰλ. I. 155, A, 930) ἀπετέλουν, ὡς φαίνεται, ἕτερον οὐσιώδη κλάδον τῶν βασιλικῶν προσόδων, διότι μνημονεύονται ὡς τὸ κυριώτατον ὠφέλημα, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀχιλλεὺς ἐμελλε νὰ πορισθῇ ἀπὸ τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας ὁ Ἀγαμέμνων πρότερον νὰ τῷ παραχωρήτῃ. Ἀδελφὸν ὅμως, ἐὰν τὰ δῶρα ταῦτα ἦσαν κανονισμένα καὶ περιοδικὰ, ἢ ἀπλῶς ἐκούσια καὶ τυχαῖα. Ὁ Ψοῖδος ὀνομάζει τοὺς βασιλεῖς δωροδόγους (ἔργα καὶ ἡμέραι 38—264), καὶ ὁ Ἀλκίνοος φαίνεται σφετεριζόμενος τὸ δικαίωμα τοῦ φορολογεῖν αὐτογνομῶνως τοὺς Φαίακας (Ὀδ. N. 14). Ἡ διαχείρισις τῆς δικαιοσύνης ἀντεμείετο πάντοτε διὰ δῶρων τῶν διαδίκων, καὶ αἱ ἐστιασίαι εἰς τὰς ὁποίας προσεκαλοῦντο οἱ βασιλεῖς μνημονεύονται ἐπίσης πολλάκις ὡς ἐν τῶν πολυτίμων, ἢ τοῦλάχιστον τῶν εὐφροσύνων πλεονεκτημάτων τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν (Ὀδ. K. 185. Ἰλιάδ. M. 311).

Ἡ βασιλεία ἦτον, ὡς φαίνεται, παντοῦ κληρονομική. Ἄλλ' ἡ τήρησις τοῦ γενικοῦ πύτου ἔθους ἐτήρητο ἐν μέρει ἀπὸ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶχε, ὡς ἐκ τῆς γενετῆς αὐτοῦ, δικαίωμα εἰς τὸν θρόνον. Ἡ ὑπὲρ τῶν υἱῶν αὐτῶν παραίτησις γερόντων τινῶν βασιλέων προσεπικυροῦ τὸ κοινὸν ἐσθὲν ἔθος. Οὕτως ὁ Ὀδυσσεὺς βασιλεύει τῆς Ἰθάκης, ζῶντος ἐτι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λαέρτη· ὁ δὲ Πηλεὺς, ἀποθέσας τὴν ἀρχὴν καὶ ἰδιωτεύσας, ἔχει χρειαὴν τῆς προστασίας τοῦ Ἀχιλλεὺς. Τὰ ταιαῦτα παραδείγματα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ σωματικὴ ῥώμη ἦτον ἀναγκαῖα πρὸς συντήρησιν τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, καὶ ὅτι ἐν γένει τὰ νόμιμα τοῦ βασιλέως προνόμια, ἐὰν δὲν ὠχυροῦντο ὑπὸ τῶν προσωπικῶν τοῦ ἀνδρὸς προτερημάτων, ἀντέτασσον ἀσθενὴ φραγμὸν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἀρίστων.



Αἱ πλείους τῶν μεγάλων οἰκονομειῶν κατοικοῦν συνήθως ἐν τῇ πόλει, ἐν ᾗ ἔδρευε καὶ ὁ βασιλεὺς, αὕτη δὲ ἔκειτο ἐπὶ ὑψώματος τετειγμένον. Καὶ γίνεται μὲν ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ πολλάκις μνεία περὶ τῶν μεμονωμένων αὐτῶν ἀγροτικῶν κατοικιῶν (Σ. 358. Δ. 188. Ω. 208. Δ. 517). Ἀλλὰ μακρὰ ἐκτός τῶν πόλεων διατρίβη δὲν ἦτο συνήθης, καὶ ἐβλαφεῖτο, ὡς ἐξορία (Ὀδυσ. Α. 138)· οὐδ' ἐξάγεται ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου, ὅτι ὁ βίος τῶν ἀρίστων τῆς Ἡρωϊκῆς ἐποχῆς εἶχεν ὁμοιοτήτά τινα πρὸς τὸν βίον τῶν φεουδαλικῶν βαρὼνων, καὶ ὅτι ἰδίως κατοικοῦν πύργους ὄχυρους, ἐξερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐκ διαλειμμάτων ἐν ληστεύσει τοὺς διαδάτας ἢ τοὺς γείτονας αὐτῶν, ὡς συνέβαινεν ἐν τῷ μεσαιῶνι. Ὡς τε τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁσάκις διέτριβον μακρὰν ὁπωσδήποτε τῆς πρωτευούσης, μετήρχοντο ἰδίαν δικαιοδοσίαν, ὡς ἀρχηγοὶ τῶν φυλῶν αὐτῶν ἢ τῶν φρατρῶν.

Καὶ τοιοῦτος μὲν ἦτο ὁ τύπος τῆς μοναρχίας, τοιοῦτος δὲ ὁ χαρακτήρ καὶ ὁ βίος τῆς ἀνωτέρας τοῦ ἐλευθέρου δήμου τάξεως, ἦτοι τῶν ἀρίστων ὁ δὲ ἄλλος πολὺς δῆμος. οἱ λαοὶ, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ βιομηχάνων, δημιουργῶν, χαλκίων (Ἰλ. Δ. 187), σκυτοτόμων, (Ἰλ. Η. 221) μάντεων, ἱατρῶν, δοξατοποιῶν, αἰοιδῶν (Ὀδυσ. Ρ. 383 καὶ ἐπ.), κηρύκων (Ὀδ. Τ. 135) κλπ. Τὰ περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν, δὲν εἶναι ἀκριβέστερον γνωστὰ, οὐδὲ ἡεῦρω διατρίβει ὁ Γρότιος, καὶ τοὶ ὁμολογῶν τὴν ἀγνοίαν ταύτην, ἐπεχείρησε νὰ ἀντιπαραβάλλῃ τοὺς δημιουργοὺς ἐκείνους πρὸς τοὺς δημιουργοὺς τῆς Ἰνδικῆς. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὁ ἱατρὸς, ὁ ἀστρολόγος, ὁ λεκτοουργός, ὁ κεραμεύς, ὁ πλυντήρ, ὁ κουρεὺς, ὁ βουκόλος, ἐκάστου χωρίου μετέρχονται τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα κατὰ κληρονομίαν, καὶ θεωροῦνται ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι, μισθοῦμενοι ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ χωρίου. Τοιοῦτόν τι δὲν ἀναφαίνεται πλέον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ κτῆ: Ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Ὑπῆρχον μὲν ἐν αὐτῇ διαφοροὶ βιομηχανίων τάξεις, καθὼς ὑπάρχουσι σήμερον ἀπανταχοῦ γῆς, μεταξὺ ὧν τῶν ἐλευθέρων τοῦστιν βιομηχανίων καὶ τῆς κληρονομικῆς εἰς βίους διατρέσεως τῶν Ἰνδῶν, καθ' ἣν οἱ τὰ διάφορα ἐπεῖνα ἐπαγγέλματα μετερχόμενοι θεωροῦνται ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι, οὐδεμίαν τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν σχέσιν.

Ἄν καὶ τμήματα ἀροσίου γῆς ἀναφαίνονται παραγομένητα ὡς καθαρὰ ἰδιοκτησία κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων, μετὰ ὅριον ἀκριβῶς κεχαρμαμένων καὶ ζηλοτυπότατα ἐπιτηρυμένων (Ἰλ. Β. 421. Φ. 405), τὸ πλεῖστον ὅμως τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς κατελιπετο πρὸς τὴν τῶν βοσκημάτων νομήν. Τὰ βοσκήματα ἀπετέλουν πρῶτον τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς περιουσίας τοῦ πλουσίου ἀνδρός, τὸ κύριον ὄργανον τῆς πληρωμῆς, καὶ τὴν κυριωτάτην πρὸς τὰς δίκας ἀφορμήν. Ἀφθονος ἄρτος, καὶ ἀφθονον κρέας ἦσαν ἡ μόνιμος ἐκάστου ἀνθρώπου τροφή (Ἰλ. Α. 155. Ι. 154. Ξ. 122). Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἱ γαῖαι τῶν ἰδιοκτητῶν ἐκαλλιεργοῦντο ὑπὸ δούλων, καὶ τὰ ποιμένα ὑπὸ δούλων ἐφυλάτταντο, μέχρι τινὸς ὧν καὶ ὑπὸ πενήτων ἐλευθέρων, τῶν καλουμένων θητῶν,

ἐπὶ μισθῷ. Οἱ ἐπιστημώτατοι δούλοι, εἰς οὓς ἀνετίθετο ἡ ἐπιμέλεια μεγάλων ποιμνίων, βοῶν, χοίρων, καὶ αἰγῶν. ἦσαν ἀναγκαιῶς ἄνθρωποι ἄξιοι πολλῆς πίστεως, διότι, ὡς ἐκ τῆς ἀσχολίας ἐκείνης, διετέλουν συνήθως μακρὰν τῆς ἀμέτου ἐπιβλέψεως τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ. γ. καὶ οἱ ἄλλοι ἡγήτορες τῆς Ἰθάκης εἶχον βοῆας, πρόβατα, ἡμιόνους καὶ ἄλλα τοιαῦτα ζῶα ἐπὶ τῆς στερεᾶς καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησιν, καθὼς καὶ σήμερον συμβαίνει εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑπτανήτου, ὑπὸ μόνων τῶν ποιμένων ἐπιτηρούμενα (Ὀδ. Δ. 636. Ξ. 100). Οἱ ἀνώτεροι ἐκεῖνοι δούλοι εἶχον ὑφ' ἑαυτοῦς ἄλλους δευτερεύοντας, οἱ δὲ κύριοι ἐφέροντο, ὡς φαίνεται, ἐπιεικῶς πρὸς αὐτοὺς. Ἡ βαθεῖα καὶ ἀδιάλειπτος προσήλωσις τοῦ σκώτου *Εὐμαίου* καὶ τοῦ βουκόλου *Φιλοτίμου* πρὸς τὴν οἰκονομίαν καὶ τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἀπόντος Ὀδυσσεύς, εἶναι μία τῶν ἐρασμιωτέρων εἰκότων τῆς ἀρχαίας ἐπικῆς ποιήσεως. Ἡ δουλεία κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ κράτος τοῦ εὐτυχέστερου καὶ ἰσχυροτέρου διεῖπε τὴν τύχην τῶν ἀνθρώπων, ἡ δουλεία ἦτο συμφορὰ, τὴν ὅποιαν ἕκαστος ἠδύνατο νὰ πάθῃ. Ὁ μέγας καὶ πολὺς ἡγήτωρ, ὁ ἐπιχειρήσας ἐπιδρομὴν, εὐδοκιμήσας μὲν, ἐπανήρχετο συναγόμενος πολυαριθμὸν δούλων ὄμιλον (Ἰλ. Σ. 28. προλ. καὶ Ὀδ. Α. 397. Ψ. 357. μάλιστα Ρ. 441), ἀτυχήσας ὅμως ἠδύνατο εὐχερέστερα νὰ ἀποδῇ ὁ ἴδιος δούλους· ὥστε πολλάκις ὁ δούλος ἦτο τῆς αὐτῆς καταγωγῆς μετὰ τοῦ δεσπότου αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ Εὐμαῖος ἦτο υἱὸς ἡγήτορος, τὸν ὁποῖον, παῖδα ὄντα, ἡ τροφὸς αὐτοῦ ἀπήγαγε, Φοίνικες δὲ ληστοὶ ἐπώλησαν εἰς τὸν Λαέρτην. Τοιοῦτος δούλος, καλῶς πολιτευόμενος, ἠδύνατο πολλάκις νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει ἀνακτήσῃ ἀπὸ τοῦ δεσπότου τὰ δίκαια αὐτοῦ, ὡς ἐλευθέρου πολίτου (Ὀδυσ. Ξ. 64. Ο. 412).

Ἐν γένει ἡ δουλεία, κατὰ τὴν μυθικὴν ταύτην περιόδον τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, δὲν φαίνεται τραχεῖα καὶ χαλεπὴ, μάλιστα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας δὲν διέφερον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, πολὺ ἀπ' ἀλλήλων, λόγῳ τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐξέων καὶ τῆς ἀνατροφῆς. Ἐν ἑλλείψει πάσης νομίμου ἀσφαλείας, καὶ πᾶσις ἰσχυρᾶς κοινωνικῆς κυρώσεως, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ δούλος εἶχε πρὸς τὸν κύριον τὸν αὐτῶν λόγον, καθόλου εἰπεῖν, τὸν ὁποῖον καὶ οἱ ἐλεύθεροι ὀφείλουσαν. Ἡ τάξις τῶν δούλων, τῶν ὁποίων ἡ τύχη φαίνεται μάλιστα οἰκτρὰ, ἦσαν αἱ γυναῖκες, αἵτινες, πολυαριθμώτεραι οὔσαι τῶν ἀρρένων δούλων, ἐπιμελοῦντο ἰδίως τὴν ἐσωτερικὴν τῆς οἰκίας ἐργασίαν· διότι οὐ μόνον τραχύτερον μετεχειρίζοντο αὐτὰς ἢ τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' εἰς αὐτὰς ἀνέθετον καὶ τὰ βαρύτερα καὶ ἐπιμοχθότερα τῶν ἔργων. Αὐταὶ ἐκόμιζον τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης, αὐταὶ ἐστρεφον ἰδίαις χερσὶ τὸν μύλον, ἐνῷ ἤλθετο τὸ μέγα πλῆθος τῆς ἀλεύρου, τὸ ὁποῖον κατηναλίσκετο εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀρίστων (Ὀδυσ. Η. 104, Ξ. 116. Ἰλ. Ζ. 457) καὶ ὁ Γηλέμαχος ἀπειλεῖ θάνατον τὰς δούλας, ὅσαι κακῶς φέρονται (Ὀδυσ. Χ. 464). Τὸ δὲ βαρὺ ἐκεῖνο τῆς ἀλέσεως ἔργον, καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἐτε χρόνους, ὑπὸ γυναικείων δούλων,



τῶν λεγομένων ἀλετρίδων, ἐγένετο (Λυσ. λογ. 1ος. Σελ. 93. Πλουτάρχου, ὅτι οὐδὲ ζῆν ἐστὶ ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον, κεφ. 21. Καλλιμάχου ὕμνος εἰς Δῆλον). Τὸ κλώθειν καὶ ὑφαίνειν ἦσαν ἡ διαρκὴς τῶν γυναικῶν ἐργασία, δούλων τε καὶ ἐλευθέρων, ἀνωτέρας καὶ κατωτέρας τάξεως. Ἀπαντα τὰ ἐνδύματα ὅσα ἔφερον καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες κατασκευάζοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἑλένη, καὶ αὐτὴ ἡ Πηνελώπη ἦσαν ἐμπειροὶ καὶ ἐπιμελεῖς περὶ τὸ ἔργον τοῦτο (Ὀδυσ. Δ. 131. Τ, 230). Αἱ θυγατέρες τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλεσίνος Κελσεῦ ὑπάγουσι μετὰ τῶν ἀμφορέων αὐτῶν εἰς τὸ φρέαρ, ἵνα ἀντλήσωσιν ἀπὸ αὐτοῦ ὕδωρ (ὕμνος εἰς Δήμητραν, 105), ἡ δὲ Ναυσικιά, ἡ τοῦ Ἀλκινόου θυγάτηρ, βοηθεῖ τὰς δούλας αὐτῆς εἰς τὴν πλύσιν τῶν ἱματίων ἐν τῷ ποταμῷ (Ὀδ. Ζ, 96). Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀφέλεια πάσης νηπιώδους κοινωνικῆς καταστάσεως. Μήπως ἡ Περσέκκα καὶ ἡ Ραχήλ, μήπως ἡ γυνὴ τοῦ Τημενίδου Περδίκου, τοῦ προπάτορος τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν ἐμαγείρευαν ἰδίαις χερσίν; (Ηρακλ. VIII, 137).

Οἱ δὲ θῆτες ἐμισθοῦντο, ὡς φαίνεται, εἴτε ἐν καιρῷ τῆς τῶν καρπῶν συγκομιδῆς, εἴτε εἰς ἄλλας ἐποχάς, καθ' ἃς ὑπῆρχον ἐκτακτοὶ γεωργικαὶ ἐργασίαι, καὶ εἰργάζοντο λαμβάνοντες τὴν τροφὴν αὐτῶν, τὴν κατοικίαν, καὶ τὸν ἱματισμόν. Αναφέρονται δὲ εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τῶν δούλων σειρὰν (Ὀδυσ. Δ, 643), καὶ, ὡς προείπομεν, δὲν διέφερον πολὺ ἀπὸ αὐτῶν. Ἀθλίᾳ πρέπει τῶνόντι νὰ ᾦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ τύχη τοῦ πένητος ἐλευθέρου ἀνδρός, ὅστις οὐδεμίαν μὲν εἶχεν ἰδίαν σπιθαμὴν γῆς, ἀλλὰ ἀπὸ μιᾶς προσκαίρου ἐργασίας εἰς ἄλλην μετέβαινε, μηδεμίαν δὲ ἰσχυρὰν οἰκογένειαν, καὶ οὐδεμίαν κοινωνικὴν ἀρχήν, ἀπὸ τῆς ὁποίας νὰ ἐλπίσῃ προστασίαν. Ὅταν ὁ Εὐμαῖος συνέλαβε τὴν ἐλπίδα, ὅτι οἱ κύριοι αὐτοῦ θέλουν τὸν ἀπελευθερώσει, ἐφρόντισε συγχρίνως νὰ τῷ δοθῶσι καὶ γυνὴ καὶ οἰκία καὶ γῆς τεμάχιον πλησίον αὐτῶν, διότι ἄνευ τῶν παρακολουθημάτων τούτων, ἡ ἀπλὴ ἀπελευθέρωσις δὲν ἤβelen ἰσως βελτιώσῃ τὴν κατάστασίν του. (Ὀδ. Ε. 61). Θῆς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν πένητος γεωργοῦ, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως ὡς τὸ ἔσχατον τοῦ ἀνθρωπίνου καλῆματος, διότι ὁ γεωργὸς ἐκεῖνος δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἕτα αὐτοῦ οὔτε τόσον ἀφθονον τροφήν, οὔτε τόσον καλὰ πέδιλα καὶ ἱμάτια, ὅσα ὁ πλούσιος ἡγήτωρ Εὐρύμαχος, καὶ ἐν τούτοις ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν παλὺ βαρυτέραν ἐργασίαν (Ὀδ. Λ, 490 καὶ Σ, 358). Οἱ δὲ θῆτες εὕρισκον ἐργασίαν παρὰ τοιοῦτοις μικροῖς γαιοκτηταῖς, διότι πιθανώτατα οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ πορισθῶσι τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἀγορὰν δούλων κεφάλαιον, καὶ πρὸς τούτοις ἐθεώρουν συμφέρον νὰ οἰκονομῶσι τὰ ἐξόδα τῆς συντηρήσεως, ὅσας δὲν εἶχον ἐργασίαν. Πολλοὶ ὁμως πάλιν ἐκ τῶν πενήτων ἐκείνων γεωργῶν, μάλιστα οἱ γενναϊότεροι καὶ ῥωμαλεώτεροι, ἐπρωτιμῶν νὰ παρακολουθῶσι τοὺς ἐπὶ λαφυραγωγίᾳ ἐξερχομένους ἡγεμόνας, καὶ γὰρ ζῶσιν οὕτως ἀπὸ τῆς προσλαμβανομένης λείας

(Θουκυδ. 1, 5). Ὁ θετικὸς Ἡσίοδος συμβουλεύει τὸν μισθωτὴν αὐτοῦ, ὅστις διὰ δούλων κυρίως διεξῆγε πᾶσαν τὴν ἐργασίαν του, νὰ ἐνασχολῇ καὶ νὰ συντηρῇ τὸν ἕτα ἐν καιρῷ θέρους, ἅμα δὲ συγκομισθέντος τοῦ καρποῦ, νὰ τὸν ἀποπέμψῃ, παραλαμβάνων ἔπειτα διὰ τὴν χειμῶνα ἄτεκνον ἐρεῖον, δηλαδὴ ἐργάτην, ἥτις εἶναι, φυσικῶς τῷ λόγῳ, διὰ τὰς οἰκίας τοῦ χειμῶνος ἐργασίας, πολὺ τοῦ θετός χρησιμωτέρα (Ἔργα καὶ ἡμέραι 603).

Ἄλλ' ὅσῳ δῆποτε θλιβερά καὶ ἂν ᾦτο ἡ κατάστασις τῶν τινῶν τοῦ πλήθους, ὁ δῆμος φαίνεται ἔχων ἕκτοτε ἐν Ἑλλάδι πολιτικά τινα δίκαια τὰ ὅποια, ἂν δὲν ἐβελτίουν ἀμέσως τὴν ὑλικὴν αὐτοῦ τύχην, περιστέλλοντα ὁμως τὸ ἀκόλαστον κράτος τῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀρίστων παρεσκευάζον ἐν τῷ μέλλοντι τοῦλάχιστον τὴν ὁλοσχερεστέραν αὐτοῦ εὐημερίαν. Ὁ βασιλεὺς, ἀποφασίσας περὶ τοῦ πρακτέου, ὡς εἵπομεν, μετὰ τῆς βουλῆς, ὥφειλε νὰ ὑποβάλλῃ τὰ δόξαντα εἰς τὸν δῆμον· οἱ κήρυκες προσεκάλουν τὸ πλῆθος νὰ καλήτῃ καὶ νὰ σιωπήσῃ. Σπουδαιότατον δὲ ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ κάθηται ὁ δῆμος, ἐν τῇ ἀγορᾷ (Ἰλ. Ε. 96)· διότι ὅσας τις ἵστατο ὄριος, τοῦτο ἐλογίζετο ὡς σημεῖον ταραχῆς ἢ τρόμου (Ἰλ. Σ. 246)· ἐπίσης ἀγορὰ περὶ δυσμᾶς ἡλίου συγκαλουμένη, εἰς ἣν οἱ υἱεὶς Ἀχαιῶν προσήρχοντο οἶνω βεβαρηότες, ἐλογίζετο ὡς συμφορῶν πρόδρομος (Ὀδ. Γ. 138). Ἐκαστος τῶν ἡγεμόνων ἠδύναντο νὰ ἀγορεύσῃ, ἀλλ' οὐχί, ὡς φαίνεται, καὶ ἐκ τοῦ δήμου τις (Ἰλ. Γ. 100. — Ἀριστοτελ. Ἠθ. Νικομάχ. 111, 6). Πρὸ πάντων ἐξέφραζε τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς, περὶ ἧς ἔπειτα ἐδίδον τὰς ἀπαιτούμενας διασαφήσεις οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες· καὶ ψηφοφορία μὲν δὲν ἐγένετο, οὐδὲ ἀπόφασις ὀριστικὴ τοῦ πλήθους. Δὲν εἶναι ὁμως ἀληθὲς ὅτι οὐδεμία συνέβαιnen εἰς τὰς συνεδριάσεις ταύτας συζήτησις, ἀλλ' ἀπλὴ τῶν δοξάντων τῇ βουλῇ ἐκθεσις· διότι γνωστὴ εἶναι ἡ γενομένη, εἰς μίαν τοιαύτην συνεδρίαν, περιδότης τοῦ Θεορίτου κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος κατηγορία (Ἰλ. Β. 213 — 277). Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ δῆμος ἐν τῇ ἀγορᾷ συγκαλούμενος, οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως, διότι πολλάκις βεβαίως ἐτροπολόγει τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βουλῆς ἡ διὰ βοῆς μεγάλῃς ἐκφερομένη συμπάθεια ἢ ἀντιπάθεια αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν οἱ κήρυκες δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ περιστέλλωσι.

... οἱ δ' ἀνόρουσαν ἰσχυρήμεις Ἀχαιοί

ἢ λῆ θεσπεσίη. Ὀδυσ. Γ. 419 — 150.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα καὶ δίκαια τοῦ βασιλέως, τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς, ῥητῶς δὲν ἦσαν ὀρισμένα. Ἐκ τούτου δὲ καὶ τῆς νηπιώδους ἐστὶ τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν καταστάσεως, καὶ τῆς πολλῆς δυνάμεως, ἣν ἀπὸ τοῦ παλέμου ἐπορίζοντο οἱ βασιλεῖς, πολλάκις βεβαίως παρεστράφησαν εἰς πράξεις αὐτογνώμονας, ὀλιγωρήσαντες καὶ τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς, καὶ διὰ τὴν δεινὴν καταδυναστείαν, ἣν ὁ πολὺς ὄμιλος ἐπασχεν ἀπὸ τῶν ἀκα-



λάστων μεγιστάνων, πολλάκις ἀναμφιβόλως, οἱ πολλοὶ ἀνέκραζαν τὸ τοῦ Ὀδυσσεύος.

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ εἰς κοίρανος ἔστω,  
εἰς βασιλεὺς· (Ιλ. Β. 201 - 205).

Ἐκ τούτου ὁμῶς δὲν ἔπεται ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκτοτε δὲν ἀπέδιδον πλείστην ἀξίαν εἰς τὰ βουλευτικά ἐκεῖνα σώματα, οὐδ' ὅτι, τὸ κράτος τῶν βασιλέων δὲν ἦτο περιορισμένον ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Γρότιος, (\*) διότι λαός, ὅστις ἔστερείτο, ὡς οἱ Κύκλωπες, τοιούτων βουλευφόρων ἀγορῶν, ἐλογίζετο περιφρονήσεως ἄξιος. Πολὺ δὲ μᾶλλον ἢ διὰ νόμων γραπτῶν περιστέλλετο ἡ βασιλεία ἐντὸς τῶν ὅρων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς μετριότητος, ὑπὸ τοῦ γενναίου ἐκείνου ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ πνεύματος, τὸ ὅποιον οὐδεμίαν μὲν ἀνείχετο μόνιμον αὐθαρεσίαν, πρωϊμώτατα δὲ περιστοίχισε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα διὰ βεσμῶν, οἵτινες βραδύτερον τοσοῦτον ἐξαισιῶς ἐμελλον νὰ ἀναπτυχθῶσιν.

Τῶντι ἀπὸ τῶν ἀφελῶν τούτων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἀγορῶν, προέκυψαν, διὰ βαθμιαίας καὶ φυσικῆς τροπολογίας τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πνευμάτων, αἱ ἐκκλητίαι ἐκεῖναι τοῦ δήμου, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐλάλησαν ὁ Περικλῆς, ὁ Δημοσθένης, καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου ἡγεμόνες· ὁ βασιλεὺς τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, διὰ τὰ καταστήσῃ εὐμενῇ τὰ ἀκρωμένα αὐτοῦ πλήθη, διὰ νὰ τὰ ἀναστῇ, διὰ νὰ τὰ παρασύρῃ, ἠναγκάζετο νὰ παραστήσῃ ἐπιτηδεύς εἰς αὐτὰ τὰ ἴδια βουλευμάτα, νὰ κοσμήσῃ αὐτὰ δι' εἰκόνων ἱκανῶν νὰ μετεωρίσῃ τὴν τοσοῦτον εὐπετῇ τοῦ ἔθνους ἐκείνου φαντασίαν, νὰ ἐπικαλῇ τὴν συνδρομὴν αἰσθημάτων ἐπιτηδεύων νὰ κατανύξῃ τὴν τοσοῦτον εὐπαθεῖ τοῦ ἔθνους ἐκείνου καρδίαν. Ἐντεῦθεν πρωϊμώτατα παρήχ' ἡ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἡ περὶ τὸν λόγον ἀσκήσις καὶ δεινότης· διότι ἀνέκαθεν ὁ λόγος μάλιστα ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον κυβερνητικὸν ὄργανον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ Ἀγαμέμνων, μελετῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ ὑπτάτην τινὰ καὶ κρίσιμον κατὰ τοῦ Ἰλίου ἐφοδόν, ἀλλὰ θέλων πρὸ τούτου νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀνδρίαν τοῦ μαχίμου πλήθους, ἀποφασίζει νὰ προσποιηθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅτι θεωρεῖ τὴν ἄλωσιν ἀκατόρθωτον, καὶ ὅτι οὐδὲν ἕτερον ὑπολείπεται ἢ νὰ ἐπιτίθασθῶσιν ἅπαντες εἰς τὰ πλοῖα καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκαδε. Συνεννοεῖται ὁμῶς προηγουμένως μετὰ τοῦ Νέστορος καὶ τοῦ Ὀδυσσεύος, κοινολογεῖ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ πρόθεσιν, καὶ προσκαλεῖ συγχρόνως αὐτοὺς νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀντίρρῃσιν τῶν λόγων αὐτοῦ, ἵνα ἀνατρέψωσι τὴν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐντύπωσιν. Συγκαλεῖται λοιπὸν ἐν τῷ ἅμα ἀγορᾷ, καὶ ὁ ἀναξ ἀνδρῶν ἀπευθύνει πρὸς αὐτὴν λόγον πλήρη ἀθυμίας καὶ πικρίας, συμπεραίνων ὅτι ἅπαντες ὀφείλουσιν ἤδη ἀμέσως νὰ ἀνακάμψωσι μετὰ τῶν νεῶν εἰς τὴν φίλην πατρίδα. Οὕτως ἐλάλησεν ὁ Ἀγαμέμνων.

Κινύθῃ δ' ἀγορῇ, ὡς κύματα μακρὰ θαλάσσης  
Πόντου Ἰκαρίοιο, τὰ μὲν τ' εὐρὸς τε νότος τε  
Ὠρὸρ' ἐπαίξας πατρὸς Διὸς ἐκ νεμελάων.

Ἐν ἀκαρεῖ ἐτράπησαν πάντες πρὸς τὴν θάλασσαν, μόνος ὁ Ὀδυσσεὺς ἴστατο ἀφορῶν μετὰ θλιψέως καὶ σιωπῆς εἰς τὸ θέαμα· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὕψωσεν ὁ Ὀδυσσεὺς τὴν φωνήν, ὕψωσεν αὐτὴν ὁ Νέστωρ, καὶ προέτρεψαν τὰ πλήθη νὰ ἐμμείνωσιν μέχρις ὅτου κυριεύσωσι τὸ μέγα ἄστυ τοῦ Πριάμου· καὶ τὰ πλήθη, ὡς ὑπὸ ἀνέμου ἀντιπνόου ἐλαυνόμενα, ἐπανῆλθον ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὸ στρατόπεδον. Ὅποια θαυμαστὴ τοῦ λόγου δύναμις! Ὅποια δὲ καὶ τῆς τῶν ἀκροατῶν ψυχῆς εὐγένεια! Διότι τῇ ἀληθείᾳ ἀνζηλωτὸς ἦναι ὁ ἀνὴρ, ὅστις, ὑπὸ ἀδόλου καὶ συνετοῦ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἔρωτος παρορμώμενος, ὑπὸ μεγαλόφρονος δὲ φιλοτιμίας οἰστρηλατούμενος, καὶ εὐτεως μὲν ἀγαθῆς εὐμοιρῶν, τὴν δὲν ἀγαθὴν ταύτην φύσιν ἀσκήσας διὰ τῆς ἐν παντὶ ἀπαραιτήτου καλλιεργείας, καὶ μυθεῖς μὲν τὰ μυστήρια τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης, μυθεῖς δὲ καὶ τὰ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας μυστήρια, κατορθώνει νὰ συγκινή, νὰ μεταπειθῇ, νὰ κατευνάξῃ τοὺς ἀκρωμένους, καὶ εὐτυχεῖ νὰ βλέπῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀνηρτημένους ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτοῦ, ἀναρπάστους δὲ καὶ αἰχμαλώτους νὰ λαμβάνῃ τὴν καρδίαν αὐτῶν καὶ τὸν νοῦν, τὰ πάθη καὶ τὰς γνώμας· εὐγενεῖς καὶ ἐκλεκταὶ εἶναι ὁμοίως αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ὅσοι δύνανται νὰ ἐκτιμήσωσι τὸ μέγα τοῦ λόγου δῶρον, ὅσοι δύνανται νὰ θερμανθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ, ὅσοι δύνανται νὰ αἰσθανθῶσι τηκομένους ὑπὸ τοῦ εὐεργητικοῦ τῶν ἀκτίνων τούτων θάλπους τὰς προδιαθέσεις αὐτῶν, καὶ τὰς προλήψεις, καὶ νὰ ὁμολογήσωσι τὴν παντοδυναμίαν τῆς χρηστότητος, τῆς ἀληθείας, τῆς δικαιοσύνης! Ἡ εὐεπία καὶ ἡ πειθὼ ὑπῆρξαν αἱ αἰώνια συμπάρεδροι τῆς ἐλευθερίας· παντοῦ ὅπου ἦνθησεν ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία, ἔστε βέδαιοι ὅτι συγχρόνως ἦνθησε καὶ ὁ λόγος. Ἰδέτε τὰς ἀρχαίας Ἀθῆνας, ἰδέτε τὴν Γαλλίαν, ἰδέτε τὴν Ἀγγλίαν· παντοῦ βλέπετε ἀκμάζουσιν τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις ἐπέχει ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ, ἥν τάξιν ἐπέχει ἐν τῷ φυσικῷ, ὁ ἀτμός, ἀλλ' εἶναι τοσοῦτον αὐτοῦ ὑπερτέρα, ὅσον τὸ πνεῦμα εἶναι ὑπέρτερον τῆς ὕλης. Καὶ ἂν οὐδεμίαν ἄλλην εἶδῃσιν εἶχομεν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων, αὕτη μόνῃ ἡ ἀξία τὴν ὁποίαν ἀπέδιδον εἰς τὸν λόγον, αὕτη μόνῃ ἡ ἰσχὺς τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν, ἥτερον ἀρκέσει νὰ πείσωσιν ἡμᾶς, ὅτι τὸ ἔθνος ἐκεῖνο ἦτο περιορισμένον νὰ ἀπολαύσῃ τὰ πολυτιμότερα τῆς ἐλευθερίας ἀγαθὰ καὶ νὰ καθιερώσῃ τὰς ὑγειεστέρας αὐτῆς ἀρχάς.

(Ἐπεται συνέχεια.)

(\*) Σελ. 438, σμ. 7. Τὸν ἱστορικὸν τοῦτον πολλάκις, εἰς τὸ πρῶτον μάλιστα μέρος τῆς παραθέσεως ἐκθέσεως, κατὸ γράμμα ἠκολούθησαμεν· παραπέμποντες εἰς αὐτὸν μόνον ὅσας διαφωνοῦμεν.